

ULUSLAR ARASI SÖZLEŞMELERDE YABANI HAYVAN REFAHI VE KORUNMASI

Ayşe Menteş Gürler¹@

Wild Animal Welfare and Protection in International Conventions

Özet: Sanayileşme ve nüfus artışına bağlı olarak doğal kaynakların bilinçsiz ve aşırı kullanımı ekolojik dengenin, gittikçe daha olumsuz yönde bozulmasına neden olmaktadır. Günümüzde bu sorunların çözümüne ilişkin çalışmalar, biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kullanımı ve gelecek kuşaklara aktarılması temelinde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası ölçekte bilimsel araştırmalar ve yasal düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de, yabani hayvanların korunması konusundaki çalışmalar, ulusal mevzuatın yanısıra, uluslararası sözleşmeler ya da üye olunan uluslararası kuruluşların faaliyetleri ve önerileri çerçevesinde yürütülmektedir. Yabani hayvanların sınır aşan hareketleri de dikkate alındığında; bu hayvanların korunması ile ilgili çalışmaların uluslararası işbirliği temelinde sürdürülmesinin zorunlu olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Türkiye'nin "doğa koruma" konusunda taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde, yabani hayvanların refahı ve korunması konularını incelemek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sözleşmeler, Hayvan Koruma, Hayvan Refahı, Doğa Koruma

Summary: Due to industrialisation and population growth, the over-useage of the natural resources causes some damages on the ecological systems. Recently, the endeavours for solving these issues are focused on the protection and sustainable use of the biodiversity and bequesting to the new generations. These occupations continue at national and international level at the stage of scientific researches and legal amendments. In Turkey, the occupations on the conservation of the wild life is managed with national legislations, being part of the international conventions and also the advices and support of the international organisations. Taking consideration of transborder movements of wild animals, the measurements should be determined at international level. The study was undertaken to research wild animals welfare and protection status in the international conventions which are Turkey to party related with nature protection.

Key Words: International Conventions, Animal Protection, Animal Welfare, Nature Conservation

Giriş

Üzerinde yaşadığımız yerkürede iki temel çevreden söz edilebilir. Bunlardan birincisi barındırdığı tüm doğal kaynakları ve canlı-cansız varlıklarıyla bir bütünü oluşturan doğal çevre, ikincisi ise insanların yarattığı her türlü etkinliği içeren sosyal çevredir.

İnsanlar yüzyıllardır, doğaya ve onun önemli bir unsuru olan hayvanlara sadece kendi egemenlikleri perspektifinden bakmışlardır. Bu yaklaşımda, insanın tür olarak diğer canlılardan üstün olduğu inancı önemli rol oynamıştır. Bu inanç, felsefi, dini ve hukuki metinlerin hemen hepsinde kendini göstermektedir.

Ancak, sanayileşme ve nüfus artışına bağlı olarak doğal kaynakların bilinçsiz ve aşırı kullanımı, ekolojik dengenin, gittikçe daha olumsuz yönde bozulmasına neden olmaktadır. Hava, su ve toprak ortamının kirlenmesi; ormanların tahribi; tarım alanlarının amaç dışı

kullanımı; sulak sahaların kurutulması; yabani hayvan türlerinin neslinin tükenmesi başta gelen çevre sorunlarıdır (Çolak, 2001; Gürpınar, 1986; Kirkwood, 1994; Mol, ve Selmi., 1993).

Günümüzde, birçok ülke bu kaynaklar ile insan arasındaki sorunların çözümüne ilişkin çalışmalarını, biyolojik çeşitliliğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması temelinde yoğunlaştırmıştır. Bu çalışmalar ulusal ve uluslararası ölçekte, bilimsel araştırmalar, yasal düzenlemeler ve sivil toplum örgütleri faaliyetleri kapsamında devam etmektedir.

Dünyada yaklaşık 4070 memeli, 9000 kuş, 6500 sürüngen ve 4000 amfibi (iki yaşamlılar) türü bulunmaktadır (Kirkwood, 1993). Yaban hayatını koruma ve yönetme konusunda eğitim veren birçok üniversite ve fakülte olmasına karşın, yaban hayatı veteriner hekimleri bu koruma ekibinin çok küçük bir bölümünü

oluşturmaktadır (Nettles, 1992).

Hayvan refahı, kesin olarak tanımlanamamış olmakla birlikte hayvanların sağlıklı ve çevreleri ile uyum içinde oldukları bir durumu ifade eder (Duncan, 1981). Yaban hayatı yönetimi açısından bu kriterlere popülasyonlarının devam etmesi koşulu da eklenmektedir (Nettles, 1992, Boyce, 1993, Kirkwood, 1993).

Bu araştırma, doğa koruma amacıyla imzalanmış, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslar arası sözleşmelerden, yabani hayvanlarla doğrudan ilgili olanları "hayvan refahı" ve "koruma" bağlamında incelemek amacıyla yapılmıştır.

Materyal ve Metot

Yabani hayvanlarla ilgili, Türkiye'nin taraf olduğu uluslar arası sözleşmelerin Resmi Gazetede yayınlanan metinleri ve bu sözleşmelere ilişkin belgeler araştırmanın materyalini oluşturmuştur. Elde edilen dokümanlar "hayvan refahı" ve "koruma" kavramları çerçevesinde tarih metodolojisi çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

Bulgular

Yabani hayvan refahı ve koruma konusunda taraf olduğumuz uluslar arası sözleşmeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

1. Kuşların Himayesine Dair Milletlerarası Sözleşme (Paris Sözleşmesi)

On bir maddeden oluşan sözleşme, bazı kuş türlerinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunması ve özellikle de göçmen kuşların sayılarının azalması endişesinden hareketle, bütün kuşların korunması gerektiği ilkesine dayanılarak hazırlanmıştır*.

Sözleşmenin ana amacı bütün kuşların, özellikle üreme devrelerinde; nesli tehlike altında olanların ise bütün yıl boyunca korunmalarını sağlamaktır. Ancak, 6ncı maddede "bir kuş türünün tarım, hayvancılık ve ormanlara zarar vermesi durumunda, yetkili makamların izni ile öldürülebilecekleri" hükmü yer almaktadır. Bu durumda bile, öldürülen kuşların ticaretinin yapılması yasaklanmıştır. Yedinci maddede ise kötüye kullanımı önlemek için gerekli önlemlerin alınması şartıyla bilim,

Tablo 1. Yabani Hayvan Refahı ve Koruma ile ilgili taraf olduğumuz uluslar arası sözleşmeler

Sözleşme	İmza Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi	Resmi Gazete Tarih ve Sayısı
1. Kuşların Himayesine Dair Milletler Arası Sözleşme <i>International Convention for the Protection of Birds</i> (PARİS SÖZLEŞMESİ)	1950	17 Ocak 1963	17 Aralık 1966 - 12480
2. Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamını Koruma Sözleşmesi <i>Convention on the Conservation of European Wild Life and Natural Habitats</i> (BERN SÖZLEŞMESİ)	1982	1 Haziran 1982	20 Şubat 1984 - 18318
3. Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslar Arası Önem Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme <i>Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat</i> (RAMSAR SÖZLEŞMESİ)	1971	1975	17 Mayıs 1994 - 21937
4. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslar Arası Ticaretine İlişkin Sözleşme <i>Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora</i> (CITES)	1973	1 Temmuz 1975	20 Haziran 1996-22672
5. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi <i>Convention on Biological Diversity</i>	1992	29 Aralık 1993	27 Aralık 1996-22860

* Kuşların Himayesine Dair Milletlerarası Sözleşme. 17 Aralık 1966 tarih ve 12480 sayılı Resmi Gazete

eğitim ve avcılık için bazı istisnaların yapılabileceği belirtilmiştir.

Sözleşmenin diğer maddeleri kuşlara, yuvalarına, yumurtalarına ve yavrularına verilecek her türlü zararın önlenmesini hükme bağlamaktadır. Ayrıca, taraflar, kuşların kitle halinde imhasını veya yakalanmasını engellemek veya lüzumsuz eziyetler çekecek uygulamaların yasaklanmasını taahhüt etmektedirler. Sözleşmede ayrıca, kuşların korunmalarının gerekliliği hususunda çocuklar ve kamuoyunun eğitilmesi de istenmektedir.

2. Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Bern Sözleşmesi)

Dokuz bölüm ve 24 Madde ile üç Ek Listeden (Tablo 2) oluşan Sözleşme, yabani bitki ve hayvanlar ile doğal yaşama ortamlarını korumak; devletler arasındaki işbirliğini geliştirmek ve nesli tehlike altında olan ve olabilecek türlere öncelik vermek amacıyla hazırlanmıştır (<http://www.nature.coe.int>).

Tablo 2. Bern Sözleşmesinin Ekleri

EK I	Sıkı koruma altına alınan bitki türleri
EK II	Sıkı koruma altına alınan hayvan türleri
EK III	Koruma altına alınan hayvan türleri
EK IV	Yasaklanan Av Metot ve Araçları ile Diğer Yasak İşletme Şekilleri

Avrupa Topluluğu ülkeleri de dahil olmak üzere toplam 45 ülkenin üye olduğu sözleşme ile 500 den fazla yabani bitki ve 1000'den fazla yabani hayvan türü koruma altına alınmıştır (<http://www.nature.coe.int>).

Sözleşmenin "Önsöz" kısmında, "yabani flora ve faunanın, korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerekli, estetik, bilimsel, kültürel, rekreasyonel, ekonomik ve özgün değerde doğal bir miras oluşturduğu" ifade edilerek; yabani hayvan ve bitkilerin korunmasının, hükümetlerin ulusal amaçları ve programlarında dikkate alınması ve özellikle göçmen türlerin korunmasında uluslar arası işbirliği yapılması gerekliliği vurgulanmıştır*.

Taraf ülkelerden, yabani hayvan ve bitkilerin, özellikle ekolojik, bilimsel ve kültürel gereksinmelerini de karşılayacak düzeyde populasyonlarının devamı veya bu düzeye ulaştırılması için gerekli önlemleri almaları ve nesli tehlikeye düşmüş ve düşebilecek tür-

lerin, özellikle endemik olanlarının ve tehlikeye düşmüş yaşama ortamlarının, korunması amacıyla ulusal politikalarını geliştirmeleri istenmektedir.

Sözleşmenin II. Bölümünde "Yaşama Ortamlarının Korunması" başlığı altında nesli tehlike altında olan türlere öncelik verilerek, yabani bitki ve hayvan türlerinin ve yaşama ortamlarının korunması için gerekli önlemlerin alınması hükmü getirilmektedir. III. Bölümde ise "Türlerin Korunması" başlığı altında yabani bitki ve hayvanların özel olarak korunmasını güvence altına alacak uygun ve gerekli yasal ve idari önlemlerin alınması istenmektedir.

Ek liste III'de yer alan yabani hayvanlara ilişkin her türlü uygulamanın da, populasyonlarının varlığını tehlikeye düşürmeyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

3. Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslar arası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sözleşmesi)

On iki maddeden oluşan Sözleşme metninin giriş kısmında, "insan ve çevresinin karşılıklı bağımlılıkları" vurgulanarak, sulak alanların temel ekolojik fonksiyonlarının, su rejimlerini düzenlemek ve karakteristik bitki ve hayvan topluluklarının, özellikle su kuşlarının yaşama ortamlarını desteklemek olduğu belirtilmiştir. Su kuşlarının mevsimsel göçleri sırasında sınırlar aşabildiği için uluslar arası bir kaynak olduğundan hareketle, sulak alanların ve onlara bağlı bitki ve hayvan topluluklarının korunmasının, ileri görüşlü ulusal politikalar ile uluslar arası faaliyetlerin birleştirilmesi yoluyla sağlanabileceği ifade edilmiştir**.

Her taraf ülkenin "Uluslar arası Öne Sahip Sulak Alanlar Listesi"ne dahil edilmek üzere en az bir alan belirlemesi istenerek, bu listeye dahil olan ya da olmayan tüm alanların ve buraları yaşama ortamı olarak kullanan su kuşlarının korunması hükme bağlanmıştır.

Taraflardan, sulak alanların yönetiminden sorumlu her düzeydeki kuruluşa, sulak alanlarla bunların bitki ve hayvan topluluklarının korunması, yönetimi ve akıllıca kullanımına ilişkin Konferans tavsiyelerinin duyurulmasını ve dikkate alınmasını sağlamaları istenmektedir.

Türkiye'de Ramsar Sözleşmesi uyarınca bugüne kadar dokuz alan listeye dahil edilerek, korumaya alınmıştır (<http://www.ramsar.org>).

4. Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslar arası Ticaretine İlişkin Sözleşme

* Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi. 20 Şubat 1984 tarih ve 18318 sayılı Resmi Gazete

** Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme. 17 Mayıs 1994 tarih ve 21937 sayılı Resmi Gazete

(CITES)

CITES, 6 coğrafik bölgede 164 taraf ülkeyi kapsayan gerçek bir küresel Sözleşme özelliği taşımaktadır. Ek listelerinde yer alan 30 binden fazla bitki ve hayvan türünün uluslar arası ticareti, Sözleşme hükümlerince düzenlenmektedir. Sözleşme isminde belirtildiği gibi sadece nesli tehlike altındaki türleri değil bu türlerle birlikte nesilleri henüz tehlike altına girmemiş fakat uluslar arası ticaret nedeniyle nesilleri tehlikeye girebilecek diğer türleri de kapsamaktadır (<http://www.cites.org>).

CITES, 25 Madde ile üç Ek Listeden (Tablo 3) oluşmuştur. Yabani hayvan ve bitki türlerinin canlı-cansız örnekleri ile bunların parça ve türevlerinin ithalat, ihracat ve re-eksport izinleri, sözleşmede belirtilen şartların yerine getirilmesi halinde verilir*.

Tablo 3. CITES Sözleşmesi Ek Listeleri

EK I	Nesli tükenme tehdidi ile karşı karşıya bulunan türleri kapsar. Bu listede bulunan türlere ait örneklerin ticareti sıkı mevzuat kurallarına tabiidir ve sadece istisnai durumlarda ticarete izin verilir.
EK II	Nesilleri mutlak olarak tükenme tehdidiyle karşı karşıya olmamakla birlikte, nesillerinin devamını tehlikeye atacak kullanımları önlemek amacıyla ticaretleri belirli esaslara bağlanan türleri içerir.
EK III	Herhangi bir taraf ülkenin aşırı kullanımını önlemek veya kısıtlamak istediği türleri kapsar. Söz konusu ülke kendi yetki alanı içinde düzenlemeler yaparak diğer taraflardan işbirliği talebinde bulunur.

Her taraf ülke bu izin ve belgeleri düzenlemeye yetkili bir veya daha fazla sayıda Yönetim Mercii ve bu Yönetim Mercilerine Sözleşme kapsamında belirtilen bilimsel tavsiyeleri yapmakla görevli bir ya da daha fazla sayıda Bilimsel Mercii belirlemek durumundadır.

Türkiye'de "Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslar arası Ticaretine İlişkin Sözleşmenin Uygulanmasına Dair Yönetmelik", 27.12.2001 tarih ve 24623 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yönetmelikte;

a) Karasal omurgasızlar, yumuşakçalar, deniz memelileri, su ürünleri, denizlerde ve iç sularda bulunan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtaları, tüm bitkiler ve ağaçlar için Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,

b) Kuşlar, deniz memelileri hariç memeliler, sürüngenler için, Orman Bakanlığı,

c) İki yaşamlılar, eklembacaklılar ve diğer türler için Çevre Bakanlığı Yönetim Mercii olarak belirlenmiş; ancak Çevre ve Orman Bakanlıklarının 01.05.2003 tarihinde kabul edilen 4856 sayılı Kanunla birleştirilmeleri nedeniyle Yönetim Mercii sayısı iki olmuştur.

Bilimsel Mercii olarak da Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Başkanlığı (TÜBİTAK) görevlendirilmiştir**.

5. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Kırk iki maddeden oluşan Sözleşmenin temel amacı, "biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kullanımı ve doğal kaynaklara erişimin adil ve hakkaniyetle sağlanması" olarak tanımlanmıştır (<http://www.biodiversity.org>).

Sözleşme metninin Önsözünde "biyolojik çeşitliliğin kendi başına taşıdığı değer ve biyolojik çeşitlilik ile bunun unsurlarının ekolojik, genetik, sosyal, ekonomik, bilimsel, kültürel, rekreatif ve estetik değerleri" vurgulanarak, biyolojik çeşitliliğin korunmasının insanlığın ortak sorunu olduğu belirtilmiştir***.

Biyolojik çeşitliliğin korunmasının temel gereğinin, ekosistemlerin ve doğal yaşam ortamlarının yerinde (in-situ) korunması ve yaşayabilir tür nüfuslarının doğal ortamlarında idame ettirilmesi ve geri kazanılması olduğu ifade edilmiştir.

Sözleşmenin 6. Maddesinde "Koruma ve Sürdürülebilir Kullanım için Alınacak Genel Tedbirler" başlığı altında taraf ülkelerin, bu amaçlar doğrultusunda ulusal strateji ve eylem planları geliştirmesi; kamuoyunun bilgilendirmesi ve bilimsel araştırmaları teşvik etmesi istenmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye'de, yabani hayvanların korunması konusundaki çalışmalar ulusal mevzuatın yanısıra, uluslar arası sözleşmelere taraf olma ya da üye olunan uluslar arası kuruluşların faaliyetleri ve önerileri çerçevesinde yürütülmektedir.

Av ve yaban hayatının korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması çalışmaları, 2003 yılına kadar Orman Bakanlığı Milli Parklar ve Av-Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü tarafından, 5 Mayıs 1937 yılında kabul edilerek 13 Mayıs 1937 tarih ve 3603 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 3167 sa-

* Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme. 20 Haziran 1996 tarih ve 22672 sayılı Resmi Gazete

** Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmenin Uygulanmasına Dair Yönetmelik. 27.12.2001 tarih ve 24623 sayılı Resmi Gazete

*** Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi. 27 Aralık 1996 tarih ve 22860 sayılı Resmi Gazete

yılı Kara Avcılığı Kanununa (KAK) dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu Kanun'un 16. Maddesi gereği kurulan ve üyelerinin arasında veteriner hekimlerin de yer aldığı Merkezde "Merkez Av Komisyonu" (MAK), illerde "İl Av Komisyonu" ve ilçelerde de "İlçe Av Komisyonları" oluşturularak, tehdit altındaki türler korumaya alınmıştır. MAK kararları ile ayrıca "yaban hayatı koruma sahaları ile yaban hayvanı yerleşime sahaları" ve "tabiatı koruma alanları" da belirlenmiştir.

Dünyada ve Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak 3167 sayılı Kanunda değişiklik yapılması gereksinimi ortaya çıkmış ve yeni Kara Avcılığı Kanunu (Kanun No:4915), 11 Temmuz 2003 tarih ve 25165 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni KAK'na göre "yabani hayvanların refahı ve korunması" ile ilgili çalışmalar Çevre ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

Uluslar arası sözleşmelere taraf olmak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının (Kanun No: 2709 Kabul Tarihi: 7 Kasım 1982) 90. Maddesine göre "Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına" bağlıdır. Aynı maddenin son fıkrasında da "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz." denmektedir.

Bu bağlamda, taraf olunan uluslar arası sözleşmeler ulusal mevzuatın bir parçası olarak kabul edilir. Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat Kanununun (Kanun No: 4856 Kabul Tarihi: 01.05.2003), 13. Maddesinin (f) fıkrasında "Uluslar arası sözleşme ile koruma altına alınan canlı türleri (flora, fauna) ile alanların korunması konusunda tedbirler almak, ilgili kuruluşlarla işbirliği yapmak" Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında tanımlanmıştır.

Son on yılda yaban hayatı refahı ve korunması konularında dünya kamuoyunda artan bir ilgi olmasına karşın, yaban hayvanları ile ilgili akademik, klinik ve hayvanat bahçeleri düzeyinde çalışan veteriner hekim sayısı oldukça sınırlıdır (Boyce, ve ark., 1993; Kirkwood, 1993 ve 1994, Nettles, 1992).

Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı veteriner fakültelerinde yabani hayvan tedavi üniteleri kurulmuş; yabani hayvanlarının sağlık sorunlarını ortaya koymak ve çözüm üretmek konusunda veteriner hekimleri eği-

terek, yaban hayatı refahını artırmak amacıyla California Davis Üniversitesinde "Yaban Hayatı Sağlığı" programı başlatılmıştır (Boyce, 1993, Kirkwood, 1993). İngiltere'de de Doğal Çevre Araştırma Konseyi 1991 yılında hazırladığı raporda, veteriner hekimlerin, üniversiteler ve araştırma enstitülerinde, yaban hayatı ve hastalıkları konusunda lisans ve lisansüstü düzeyde eğitilmeleri gerektiğini belirtmiştir (Kirkwood, 1993). Royal Veteriner Koleji'nde hayvanat bahçesi ve yaban hayatı hekimliği, seçmeli ders olarak konulmuş ve Zooloji Enstitüsü ile birlikte yüksek lisans programı planlanmıştır (Kirkwood, 1994).

Bu gelişmeler dikkate alındığında, tarihsel olarak evcil hayvanları ön plana çıkaran veteriner hekimliği mesleğinin, yaban hayatını koruma ve geliştirme konusunda yapılan çalışmalara katkı sağlayabilmek için yeni yaklaşımlar geliştirmesi gerektiği söylenebilir. Sonuç olarak, yaban hayatı yönetimi, ekosistemde var olan her bir ögedeki değişimin, sistemin bütününe etkileyeceği gerçeğinden hareketle, veteriner hekimlerin de katıldığı disiplinler arası bir yaklaşımla gerçekleştirilmelidir.

Kaynaklar

- Boyce W., Kjemtrup, A. (1993). Wildlife Health and Urban-Wildlife Interface. JAVMA, 202, 1082-1084
- Çolak, A.H. (2001). Ormanda Doğa Koruma. Milli Parklar ve Av-Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, s.13-84
- Duncan, I.J.H. (1981). Animal Rights – Animal Welfare: A Scientist's Assessment. Poultry Science, 60 (1), 489-499
- Glosser, J.W. (1993). Conservation and Wildlife Preservation Challenges for Veterinarians. JAVMA, 202, 1078-1081
- Gürpınar, T. (1986). Doğayı Korumanın Gereksesi ve Doğayı Koruma Stratejileri (İç: Milli Parklar ve Yaban Hayatı Semineri, Muğla, 1986), Milli Parklar Dairesi Yayını, Ankara, s.47-50
- Kirkwood, J.K. (1993). Interventions for Wildlife Health, Conservation and Welfare. Vet.Rec., 132, 235-238
- Kirkwood, J.K. (1994). Veterinary Education for Wildlife Conservation, Health and Welfare. Vet.Rec., 135, 148-151
- Mol, T., Selmi, E. (1993). Yaban Hayatı-Çevre Düzenlenesi Konusunda Alınabilecek Tedbirler. (İç: 1. Ormanlık Şurası Tebliğler ve Ön Çalışma Grubu Raporları Cilt-3, Ankara) s.650-657
- Nettles, V.F. (1992). Wildlife Diseases and Population Medicine. JAVMA, 200, 648-652